

Jarosław Malicki

K polské recepci české bible 16. století

Polish reception of the Czech Bible in the 16th century

■ **Abstract:** Through its older biblical translations Czech provided stimuli for the written language to develop in Poland. In the medieval translation of the Bible into Polish, Czech elements were used to expand the expressive capacity of Polish and to highlight stylistic differences, although in many places the influence of the Czech translation made itself evident at random at the graphic-phonetic and the morphological level.

As the Bible was being translated into Polish at the end of the Middle Ages the conviction emerged that forms closer to Czech were stylistically more appropriate. In the first half of the 16th century this became apparent not only in the solutions of writers and translators, but also and particularly in treatises on language and style. On the other hand the development of written Polish and the development of linguistic awareness led translators and editors of the Polish Bible in the latter half of the 16th century to limit the Bohemization of forms, but the influence of Czech Bible texts continued to be substantial. The Melantrich Bible (1549) was used by translators of the Polish Leopolite Bible (1561), while the author of the working version of the mid-16th century Bible translation had the Severýn Bible on his table. Use of a Czech Bible is also admitted in the case of the Polish translation by Jesuit Jakub Wujk (1599). A Czech biblical text also had an influence on more recent Polish translations both through tradition (i.e. older Polish translations) and directly - through the usage of a new Czech translation.

The new Czech Bible, the Kralice translation, was known in Poland soon after its publication. It was also recommended as a model translation to translators and editors of the classic Protestant translation, the Gdansk Bible (1632). Here the influence of the Czech text was reflected at the text and editorial level, and sometimes the Kralice translation even provided a specific linguistic solution.

■ **Key words:** Bible translations; Czech Bible; Polish Bible; Czech-Polish language relations; 16th century

■ **Dr. Jarosław Malicki** je bohemista a polonista. Působí na Ústavu slovanské filologie Vratislavské univerzity. Zabývá se vývojem češtiny ve Slezsku a historickou onomastikou (jaromal@uni.wroc.pl).

Staročeský překlad Bible v obou svých starších redakcích byl pro staropolskou kulturu a jazyk jedním z nejdůležitějších textů.¹ Zásadní podíl staročeské bible na vzniku obsáhlejších staropolských biblických památek je nesporný. Jejich závislost na české předloze je tak zřejmá, že (zejména v případě Bible královny Žofie)² staročeský překlad může působit jako originál. V 15. a na počátku 16. století podněcovala snadná aplikace českého překladu na překlad polský zároveň růst funkčního spektra polštiny a utvá-

¹ K českým předlohám nejstarších polských překladů Bible viz mj. Stanisław URBAŃCZYK, *Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma św.*, Kraków 1946; Vladimír KYAS, *Za staročeskou předlohou staropolské bible*, *Slavia* 22, 1953, s. 112-124; TÝŽ, *Recepcja najstarszego psalterza czeskiego w Polsce*, *Roczniki Humanistyczne* 24, 1977, č. 4, s. 55-61; další literatura v syntetické stati Ireny KWILECKÉ, *Średniowieczna Biblia czeska a staropolskie przekłady biblijne (zarys problematyki badawczej)*, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica* 23, 1990, s. 73-82.

² Srov. Josef PERWOLE, *Čechové a Poláci v XV. a XVI. století*, Osvěta. Listy pro rozhled v umění, vědě a politice III/2, 1873, č. 10, s. 762-778, č. 11, s. 813-823, č. 12, s. 896-916, zde č. 12, s. 904; Stanisław URBAŃCZYK - Vladimír KYAS, *Biblia królowej Zofii (szarospatacka) wraz ze staroczeskimi przekładami Biblii*, Wrocław 1965-1971, s. V. K pokusům méně závislým na českém textu a k jiným zdrojům inspirace viz I. KWILECKA, *Średniowieczna Biblia czeska*, s. 78-80; Elżbieta BELCARZOWA, *Polskie i czeskie źródła przekładu Leopoldy*, Kraków 2006, s. 13-16.

ření polského spisovného jazyka. V polovině 16. století nicméně zřejmě český biblický text slovní a mluvnickou vrstvu polských překladů již tolik neovlivňoval. Větší vědomí spisovného jazyka vedlo překladatele a editory k omezování bohemizovaných podob – česká slova a tvary byly přijímány mnohem kritičtěji. Česká bible však neztratila v renesančním Polsku svoji prestiž. Její působení bylo i nadále podstatné. Jako přístupná podoba Bible mohla být nápomocná v pastorační praxi a stále patřila k ochotně využívaným pomůckám na překladatelově stole.

Stopy českých biblických překladů najdeme v řadě polských zpracování textu Bible z 16. století. V prvních tištěných překladech Nového zákona byly svazky s českým překladem ukazatelem jejich vztahu k tradici. Konzervativnější byl tedy katolický překlad Marcina Bielského (1556) se svými vazbami na český biblický jazyk. Oproti tomu luteránský Nový zákon Stanisława Murzynowského (1551) se zcela vědomě českým tvarům vyhýbal. Překladatelé i vydavatelé upřednostňovali to, čemu se i dnes říká „živý jazyk“, kdežto biblické bohemismy jim zněly jen knižně nebo archaicky. Soudobý kritik onoho „dynamického překladu“ Jan Malecki preferoval tvary bližší češtině (např. *jenż* místo *który*, *two* místo *twoje*, *dufanie* místo *ufanie*, *wielmi* místo *wielce*, *pieczliwy* místo *troskliwy*) jako původnější („lingua Polonica a lingua Bohemica orta est“).³ Bylo pro něj úplně přirozené, že český jazyk a česká norma jsou pro spisovnou polštinu rozhodující instancí (proto používá Optátovou mluvnicí), bohemismy vnímal jako znaky tradice spisovného jazyka, již přece začal Čech – sv. Vojtěch – jako autor nejstarší polské duchovní písně.⁴ Názor, že překladatel Bible má znát češtinu (protože česká bible je starší než polská a je zdrojem řady polských slov), byl v té době rozšířen, avšak nastupující generace překladatelů se s touto tradicí vypořádávala novými způsoby. Vedle luterána Murzynowského je zde příznačný i případ lubiňského benediktina Tomáše Lysého ze Zbrudzewa, který tehdy, kolem poloviny 16. století, pracoval na překladu knih Starého a Nového zákona. I. Kwilecka při zkoumání rukopisu identifikovala v poznámkách k jeho překladu vedle latinských, hebrejských a řeckých také české glosy z druhého vydání Severýnovy bible (1529). Konstatovala však, že dokončené úseky Tomášova překladu (Píseň písní, Zjevení) postrádaly stopy vlivu české předlohy na úrovni jazyka a textu.⁵ Překladatel volil kontrastivní metodu, přesně rozlišoval tvary české a polské.

Selekci vlivu českého textu provedl také překladatel nebo redaktor první polsky tištěné celé bible, Bible Leopolitovy či Krakovské (1561). Její závislost na české Melantrichově bibli (1549) je zjevná i po stránce grafické a typografické. Jazykové souvislosti byly mnohokrát komentovány.⁶ Přes řadu redakčních a textových shod se zde nejedná o popoštěný text českého překladu. Srovnáním se staršími a soudobými polskými a českými překlady E. Belcarzowa potvrdila, že překladatel českou bibli dobře znal

³ Stanisław ROSPOND, *Kultura językowa w Polsce XVI wieku. I. Polemika poprawnościowa J. Maleckiego z J. Seklucjanem*, *Język Polski* 23, 1938, s. 45–52, zde s. 49.

⁴ *Tamtéž*, s. 49–50.

⁵ Irena KWILECKA, *Uwagi o warsztacie pisarskim Tomasza ze Zbrudzewa*, *Slavia Occidentalis* 26, 1967, s. 95–100; TÁŽ, *Średniowieczna Biblia czeska*, s. 78–80; Vladimír KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997, s. 173.

⁶ Viz E. BELCARZOWA, *Polskie i czeskie źródła*, pozn. 117, 171; V. KYAS, *Česká bible*, s. 173; Elżbieta BELCARZOWA – David A. FRICK – Stanisław URBAŃCZYK, *Leopolda. Herausgegeben von Reinhold Olesch und Hans Rothe. Kommentar*, Paderborn – München – Zürich 1988, zejm. s. 40–45.

(nejspíše druhé Melantrichovo vydání). Ta ovlivnila jak volbu slov a frazémů a někdy i podobu celé věty, tak také redakci textu. Jednotlivá řešení Melantrichova textu však Leopolda přetvářel a doplňoval s přihlédnutím k polským biblickým pramenům, mj. ke zmíněnému luteránskému Novému zákonu. Překlad obsahuje četné bohemismy, ovšem hlavně ty, které byly v tehdejší polštině vžitě.⁷ Zřídka zde najdeme novější efemérní přejímky, např. *makowica*, *toczenica*, *bezdzieczny*, *nienadziały*, *znamienowac*; k zajímavým příkladům kontrolovaného vlivu české bible u Leopolda patří též *pałk-ciczek* utvořený z českého *puňktík* (srov. Mt 5,18: „jediná literka aneb jeden puňktík nepomine z zákona“ v BiblMel2 – „literka jedna abo też jeden pałk-ciczek z zakonu nie-przejdzie“ v BLeop).⁸

Leopoldova bible je dosud nejlépe popsáním příkladem vazeb českého a polského překladu v 16. století. Badatelé zabývající se pozdějšími a pro polštinu mnohem důležitějšími biblemi – Biblí brestskou, Wujkovou a gdaňskou – s vlivy české bible počítají, nicméně podrobné srovnávací analýzy zatím nebyly provedeny. Ona Krakovská bible – dnes celkově hodnocená jako zdařilá – byla vysoko oceňována též současníky;⁹ její výrazy a věty, které se někdy vyznačují lexikálními a textovými shodami s českou předlohou, najdeme i v následujících biblických překladech, zejména ve BWuj, někdy i v BGd. Vliv Melantrichova textu se takto prodloužil. K novějším biblickým bohemismům zprostředkovaným Leopoldem je řazeno např. sloveso *dobrorzeczyć* (Ž 62,5) a jeho odvozeniny v BBrz a BBud,¹⁰ adjektiva *skazitelny*, *nieskazitelny* (1 Kor 9,25), *nieprzekazitelny* (Sap 17,19) v BWuj a BGd.¹¹ Patří sem snad i substantiva *obrona* („záštita, úkryt“, Ž 17,36) a *własność* („osobitost“, Gen 31,47) v textu BWuj.¹²

Textové paralely, jejichž důvodem je vliv Melantrichovy bible na Leopolda, lze snadno nalézt zejména v katolickém Wujkově překladu nejen na úrovni lexikální ekvivalence (volba slov závislá na mezijazykové homonymii, resp. paronymii, stejný způsob glosování obtížnějších významů, úzce pojatá ekvivalence slov, včetně funkčních, ovlivnění tvarů biblických proprií), ale i na úrovni syntaktických vlastností (spojovací prostředky se stejným významem, stejné vazby, slovosled a větosled). V sondě, kterou jsem provedl pro potřebu tohoto příspěvku (srovnání překladů čtyřiceti dvou- až čtyřveršových fragmentů ze Starého a Nového zákona),¹³ se tyto souvislosti odrážejí v následujících příkladech:

⁷ E. BELCARZOWA, *Polskie i czeskie źródła*, s. 89–90.

⁸ *Tamtéž*, s. 84–88.

⁹ Irena KWILECKA, *Reedycje najstarszych słowiańskich przekładów Biblii w niemieckiej serii wydawniczej Biblia Slavica*, Slavia Occidentalis 48–49, 1991–1992, s. 126–129.

¹⁰ Mieczysław BASAJ – Janusz SIATKOWSKI, *Bohemizmy w języku polskim*. Słownik, Warszawa 2006, s. 49; E. BELCARZOWA, *Polskie i czeskie źródła*, s. 85.

¹¹ M. BASAJ – J. SIATKOWSKI, *Bohemizmy w języku polskim*, s. 315–316; E. BELCARZOWA, *Polskie i czeskie źródła*, s. 85.

¹² E. BELCARZOWA, *Polskie i czeskie źródła*, s. 41, 88; M. BASAJ – J. SIATKOWSKI, *Bohemizmy w języku polskim*, s. 442–443.

¹³ Z knih Genesis, Exodus, Leviticus, První Královské, První Paralipomenon, Job, Proroctví Izajáše a Daniela, Evangelia podle sv. Matouše, Marka, Lukáše a Jana, Skutků sv. Apoštolů, Prvního listu sv. Pavla Korintánům, Epištoly sv. Pavla Římanům a ze Zjevení sv. Jana – v překladech BiblMel2, BLeop, BBrz, BiblKrali, BWuj, BGd. Využil jsem některá místa explikovaná (k srovnání BiblMel2 a BLeop) v práci E. BELCARZOWÉ, *Polskie i czeskie źródła*, s. 70–71, 84, 88.

1 Kr 10,13:

„Král pak Šalomoun dal královně všechny věci, kteréž jedině chtěla a žádala od něho, miň o ty věci, kteréž byl ji dal dobrovolně darem královským.“ (BiblMel2) – „A krol zaś Salomon dał krolowej Sabie wszystko, co jedno chciała a żądała od niego, procz tych rzeczy, które jej był darował darem królewskim.“ (BLEop) – „A król Salomon dał królowej Sabie wszystko, czego chciała i żądała od niego, oprócz tego co jej darował upominkiem królewskim.“ (BWuj)

Jb 7,2-4:

„Jako dělník žádá stínu a jako náděnik očekává konce práce své, tak i já míval jsem měsíce daremni a noci pracovité počítával jsem sobě. Usnuli, řeknu: Kdy vstanu? A opět očekávati budu večera, a naplněn budu bolestmi až do tmy.“ (BiblMel2) – „Jako sluga pragnie cienia a jako najemnik oczekawa końca roboty swojej, takem i ja miewał miesiące daremne i nocy pracowite obliczałem sobie. Jeśli zasną, rzekę: Kiedyż zaś wstanę? A zasie będę czekał wieczora, a napełnion będę boleści aż do ciemności.“ (BLEop) – „Jako niewolnik pragnie cienia i jako najemnik czeka końca prace swojej, takem i ja miał miesiące prózne i nocy pracowite obliczałem sobie. Jeśli zasną, rzekę: Kiedyż wstanę? I zasię będę czekał wieczora i będę napełnion boleści aż do zmroku.“ (BWuj)

Iz 5,14:

„Protož rozšířilo peklo duši svou a usta svá odevřelo beze všeho konce; i sstoupí silní jeho a lid jeho, a vysocí i slavní jeho do něho.“ (BiblMel2) – „Przetoć rozprze-strzeniło piekło duszę swoją i otworzyło pasczekę swą beze wszego końca. I zstąpią mocarze jego i lud jego, i wysocy i sławni jego do niego.“ (BLEop) – „Przetoć rozszerzyło piekło duszę swoją i rozdziawiło pasczekę swą bez żadnego końca. I zstąpią mocarze jego i pospółstwo jego, i zacni a sławni jego do niego.“ (BWuj)

Iz 38,16-17:

„Pane, jestli tak živu býti a v takových věcech život ducha mého, potrestáš mne i obživíš mne. Hle, v pokoji hořkost má najhořřejší.“ (BiblMel2) – „Panie, jesli to tak żywa a w takowych rzeczach żywot ducha mojego, pokarasz mię i ożywisz mię. Oto w pokoju gorzkość moja nagorzczejsza.“ (BLEop) – „Panie, jesli tak żywią i tak żywot ducha mego, pokarzesz mię i ożywisz mię. Oto w pokoju gorzkość moja nagorzczejsza.“ (BWuj)

Mt 11,21-22:

„Běda tobě Korozaim, běda tobě Betsaido. [...] Ale však pravím vám, že Týru a Sidonu lehčejí bude v den soudný nežli vám.“ (BiblMel2) – „Biadaż tobie Korozaim, biadaż tobie Betsaida. [...] Wszakoz jednak powiadam wam, że lżej będzie Tyrowi i Sydonowi w dzień sądny niżli wam.“ (BLEop) – „Biada tobie Korozaim, biada tobie Betsaido. [...] Wszakże powiadam wam: Tyrowi a Sydonowi lżej będzie w dzień sądny niżli wam.“ (BWuj)

Lk 16,20–21a:

„A byl jeden žebrák, jménem Lazar, kterýžto ležel u vrat jeho, pln jsa nežítův, žádaje nasycen býti z drobtův, kteříž padali z stolu bohatce a žádný jemu nedával.“ (BiblMel2) – „I byl też jeden żebrak imieniem Lazarz, który leżał u wrot jego pełen wrzodow, chcąc być nasycen odrobinami, co padały z stołu onego bogacza, a żaden mu nic niedawał.“ (BLEop) – „I byl niekóry żebrak, imieniem Łazarz, który leżał u wrot jego pełen wrzodow, chcąc być nasycen z odrobin, które padały z stołu bogaczowego; a żaden mu nie dawał.“ (BWuj)

Ř 3,24:

„Všichni jsou zajisté zhřešili a potřebují slavy Boží. Spravedliví učinění jsouce darmo, milosti jeho, skrze vykoupění, kteréž jest v Kristu Ježíši.“ (BiblMel2) – „... bo wszyscy zgrzeszyli i potrzebują chwały Bożej. Usprawiedliwieni darmo przez łaskę jego, przez odkupienie, które jest w Chrystusie Jezusie.“ (BLEop) – „Albowiem wszyscy zgrzeszyli i nie dostawa im chwały Bożej. Usprawiedliwieni darmo przez łaskę jego i przez odkupienie, które jest w Chrystusie Jezusie.“ (BWuj)

Zj 22,20:

„Totoť praví ten, kterýž svědectví vydává o těchto věcech: Jistěť přijdu brzo. Amen. Přid, Pane Ježíši.“ (BiblMel2) – „To powiada ten, który świadectwo daje o tych rzeczach. A przychodzę rychło, amen. Przydź Panie Jezu.“ (BLEop) – „Mówi, który świadectwo daje o tym: Zaiste, przydę rychło. Amen. Przydź, Panie Jezu!“ (BWuj)

Vedle přebírání konkrétních formulací a způsobů jazykového ztvárnění biblického obsahu se v uvedených ukázkách katolických překladů odráží samozřejmě i vliv základní společné předlohy, tj. Vulgáty (např. *voluit et petivit*, 1 Kr 10,13; *replebor doloribus*, Jb 7,4; *fortes ejus, et populus ejus, et sublimes gloriosique ejus*, Iz 5,14; *et nemo illi dabit*, Lk 16,21). Nekatolické překlady zněly jinak, což bylo částečně způsobeno využitím nových předloh – edic hebrejské a řecké bible a nových, humanistických edic latinských. Důležitějším faktorem, zvláště pro bible vydané v třetí čtvrtině 16. století, byla také snaha o celkově nový a netradiční výraz. Bible brestská (1563) jako první realizovala v polském prostředí filologické požadavky humanismu a reformace. Překlad vzniklý společným úsilím humanistického okruhu protestantských teologů a spisovatelů byl pořízen z tehdy nejspolehlivějších pramenů: z hebrejštiny, aramejštiny a řečtiny, z latinských Biblí Pagninovy a Bezovy.¹⁴ Vyznačoval se jasností a srozumitelností, zároveň se vzdálil středověké biblické tradici a značně oslabil analogie typické pro staropolskou bibli a bibli českou. Překladatelům se podařilo dosáhnout i vysoké estetické hodnoty – „gładkość polskiej mowy“ v kalvínském překladu oceňoval i jezuita Jakub Wujek.¹⁵ Její vysokou úroveň byl překvapen, jak známo, i Jan Blahoslav, pro nějž byla

¹⁴ Irena KWILECKA, *Z dziejów przekładu pierwszej polskiej Biblii protestanckiej*, in: Tomasz Jaworski – Wiesław Pyżewicz (edd.), *Nowy Testament w dziejach i kulturze Europy*, Zielona Góra 2001, s. 143–144; *TÁŽ*, *Biblia brzeska w czterysta czterdziestolecie jej wydania*, *Biblia i Ekumenizm* 1, 2004, s. 150–151.

¹⁵ Jakub WUJEK, *Chrześcijańskiemu czytelnikowi*, in: *Nowy Testament Pana Názwego JESUSA CHRISTUSA Znowu z Łacińského y z Gręckiego na Polkie wiernie á łzczyrze przełożony* [...]. Przez D. JAKVBA WVYKA. Theologia Societatis IESV [...], w Krakowie, w Drukárni Andrzejá Piotrkowczyká, 1593, s. 1.

nejlepším dokladem prudkého vzestupu polské literární kultury od poloviny 16. století, a tak, jak se domnívá V. Kyas, se polská protestantská bible stala vzorem pro nový překlad český.¹⁶

V mnoha ohledech prozrazují texty BBrz i BiblKral1 vzájemné vztahy, obě vedle zmíněných nově přístupných podob originálního textu spojují i redakční a typografické svazky s francouzskými, kalvínskými edicemi.¹⁷ Odlišuje je však společenský, socioliterární kontext: pokud se dílo Blahoslavovo a Kralických mělo uplatnit v prostředí dobře obeznámeném se zněním Písma svatého v národním jazyce, které bylo půl druhého století základním výrazem pospolitě zbožnosti členů většinové konfese, polský překlad vznikl pro potřeby mladých protestantských komunit a nevyrovnával se s ustálenou tradicí biblického slova. Proto se také kralický překlad zdá ve srovnání s předchozími překlady méně radikální než volnější či dynamičtější brestský.¹⁸ Provázanost a odlišnost obou textů lze sledovat na mnoha místech, srov. např.:

1 Kr 10,13:

„I pozwolił król Salomon królowej Sabie wszystkiego, o co prosila, okrom upominków, które jej też sam darował prawie królewskich.“ (BBrz) – „Kráľ také Šalomoun dal kráľovně z Sáby vedle vši vůle její, čehož požádala nad to, což ji Šalomoun daroval darem kráľovským.“ (BiblKral1)

Jb 7,3:

„Także i mnie jakoby prawem dziedzicznym przyszły miesiące próżne, a nocy pracowite są mi naznaczone.“ (BBrz) – „Takt̄ jsou mi dědičně přivlastnění měsícové marní, a noci plně trápení jsou mi odečteny.“ (BiblKral1)

Jb 7,6:

„Dni moje przemijają pręcej, niż czółnek tkacki, a bez nadzieje mają koniec swój.“ (BBrz) – „Dnové moji rychlejší byli nežli člunek tkadlce, nebo strávení jsou bez prodlení.“ (BiblKral1)

Mt 11,21:

„Biada tobie Chorazym! Biada tobie Betsajdan! Bo gdyby się były w Tyrze i w Sydonie ty cuda stały, które się stały w was, jużby się były dawno siedząc z worem i z popiołem upamiętały.“ (BBrz) – „Běda tobě Korozaím, běda tobě Betsaido. Nebo

¹⁶ V. KYAS, *Česká bible*, s. 173. Viz také Emanuel MICHÁLEK, *Philologischer Kommentar zur sechsteiligen Kralitzer Bibel*, in: Hans Rothe – Friedrich Scholz (edd.), *Kralitzer Bibel = Kralická bible: Kommentare (= Biblia Slavica I/3)*, Paderborn – München 1995, s. 183–214.

¹⁷ Srov. I. KWILECKA, *Z dziejów przekładu*, s. 144; TÁŽ, *Staropolskie przekłady Biblii i ich związki z biblistyką europejską. Zarys problematyki*, in: Maria Kamińska – Eliza Małek (edd.), *Biblia a kultura Europy: 2000 lat chrześcijaństwa II*, Łódź 1992, s. 282–286; V. KYAS, *Česká bible*, s. 190–191.

¹⁸ K druhům biblického překladu viz zejména tyto práce: I. KWILECKA, *Staropolskie przekłady Biblii*, s. 272–293; TÁŽ, *Rola przekładów biblijnych w rozwoju języka polskiego od średniowiecza do renesansu*, Sprawozdanie Wydziału Filologiczno-Filozoficznego 107, 1994, s. 27–42; TÁŽ, *Biblia Leopoldy i Biblia Brzeska. Tradycja a nowoczesność przekładu*, in: Táž (ed.), *Biblie staropolskie*, Poznań 2003, s. 29–37. Viz tamtéž studii Leszka MOSZYŃSKÉHO, *Biblia Szymona Budnego. Charakterystyka przekładu*, s. 41–80.

kdyby v Týru a Sidonu činění byli divové ti, kteříž jsou činění v vás, dávno by byli v žíni a v popele pokání činili." (BiblKral1)

Ř 3,24:

„Abowiem wszyscy zgrzeszyli i nie dostawa im chwały Bożej. Ale usprawiedliwieni są darmo, to jest z łaski jego, przez odkupienie sprawione przez Jezusa Krystusa.“ (BBrz) – „Všickniť zajisté zhřešili a nemají slavy Boží. Spravedliví pak učinění bývají darmo, milosti jeho, skrze vykoupení, kteříž se stalo v Kristu Ježíši.“ (BiblKral1)

Zj 22,20:

„Powieda ten, który o tych rzeczach świadczy: Zaiste, ideć rychło. Amen. Takci chodź, Panie Jezusie!“ (BBrz) – „Takt, pravi ten, kterýž svědectví vydává o těchto věcech: Jistěť přijdu brzo. Amen. Přijdiž tedy, Pane Ježíši.“ (BiblKral1)

Podtržená místa poukazují na rozdíly lexikálních a syntaktických prostředků, volených autory obou překladů. Kraličtí byli v těchto případech bližší tradičnímu znění, citovanému dříve v ukázkách z BiblMel2.

Nový bratrský překlad byl záhy znám i v Polsku, a to nejen v protestantských kruzích. Humanistická Bible kralická měla všechny předpoklady k tomu, aby ovlivnila dva nejdůležitější polské překlady, užívané od začátku 17. až do 20. století – katolickou Bibli Wujkovu a protestantskou Bibli gdaňskou. Nezdá se, že by Bible kralická byla, jak se někdy připouštělo, významným zdrojem bohemismů ve Wujkových překladech.¹⁹ Jak je patrné i z již citovaných ukázek, Wujek a jeho cenzurní dohlížitelé přihlíželi určitě k jazyku BLeop, a tak Wujkův text zdědil některé české přejímky známé už od středověku a také novější, pro které se rozhodl překladatel vlivem BiblMel2. Avšak Kralická je onou českou biblí, jejíž použití zmínil sám Wujek v předmluvě ke svému Novému zákonu (1593): „... Miałem też przed oczyma wszystkie przekłady Nowego Testamentu polskie [...], a czasem też i czeski. Które mi do obierania słow co najwłaśniejszych polskich nie mało pomogły.“²⁰ Textové paralely někdy ukazují na možnost inspirace Wujkova textu zněním brestským a kralickým zároveň, srov. např. 1 Kr 10,13b: „upominków, które jej też sam darował prawie królewskich.“ (BBrz) – „daroval dobrovolně darem královským.“ (BiblKral1) – „darował upominkiem królewskim.“ (BWuj); 1 Pa 5,1b: „... który gdy zgwałcił łoże ojca swego, pierworodzieństwo jego dane jest synom Józefowym, syna Izraelowego tak, iż nie mają go za pierworodnego.“ (BBrz) – „... ale když poškrvnil lože otce svého, dáno jest prvorozenství jeho synům Jozefovým, syna Izraelova, však jemu není přičteno prvorozenství.“ (BiblKral1) – „... ale gdy zgwałcił łoże ojca swego, dano pierworodztwo jego synom Józefa, syna Izraelowego, a onego nie poczytano za pierworodnego.“ (BWuj); J 15,13: „Więcszej nad tę miłości żaden nie ma, jedno gdy kto zdrowie swe kładzie za swe przyjacioły.“ (BBrz) – „Většího milování nad to žádný nemá, než aby duši svou položil za přátely své.“ (BiblKral1) – „Więtszej na tę miłości żaden nie ma, jedno aby kto duszę swą położył za przyjacioły swoje.“ (BWuj)

¹⁹ Viz např. Jan GOŁĄB, *O tłumaczeniu Nowego Testamentu przez ks. J. Wujka*, Warszawa 1906.

²⁰ J. WUJEK, *Chrześcijańskiemu czytelnikowi*, s. 21.

Polské recepce kralického překladu přály též kontakty s českými bratry. Právě z bratrského prostředí ve Velkopolsku vycházely impulzy ke zpracování nového překladu pro evangelíky, bible jazykově občerstvené a akceptovatelné pro různé protestantské denominace. Výsledkem tohoto snažení byla Gdaňská bible (1632), nejdůležitější protestantský překlad v raně novověkém Polsku. Přepracování starého brestského překladu se ujal Daniel Mikołajewski, práce se vedle kalvínů zúčastnili čeští bratři Marcin Gracianus a Jan Turnowski, potomek českých exulantů a polský spisovatel pověřený revizí Nového zákona. Z pera jiného spisovatele, Macieje Rybińskiego, syna exulanta Jana Ryby, vyšel básnický Žaltář, vydaný podruhé spolu s BGd; Pavel Paliurus měl Mikołajewskému pomáhat s textem české bible.²¹

I když základem gdaňské edice měl být text BBrz, řada změn byla zavedena vlivem překladu kralického. Bible kralická byla totiž překladatelům a redaktorům doporučena jako jedna ze základních autorit.²² Shody BiblKral₁ a BGd jsou patrné v celkové redakci biblického textu. Oba překlady jsou v tom závislé na antverpské Královské bibli (1569–1572),²³ stejně je pořadí knih, zařazení apokryfů a jejich názvy i názvy knih podle Vulgáty na sudých stranách nad textem. Obsahové a textové shody lze sledovat i v úvodech k některým knihám a popisech obsahu kapitol.²⁴ Inspiraci bratrským překladem (jak ve starším šestidílném, tak i v jednodílném vydání) lze poznat v samotném biblickém textu BGd, zvláště v knihách Starého zákona.²⁵ Avšak náhodné, efemérní bohemismy jsou v ní řídké, nemají podstatný vliv na kvalitu polštiny gdaňské edice. K případům přímého působení češtiny BiblKral_{1,2} na lexikální a zároveň morfologickou vrstvu BGd patří homomorfní slovesné tvary – se stejnými sufixy, např. *odpoczynął* (Gen 2,2; BiblKral₁: *odpočinul*) či *oczekawa* (Jb 6,8; BiblKral₁: *očekává*), nebo prefixy, např. *pominie* (Jb 7,4; BiblKral₁: *pomine*), *potaczają się* (Iz 29,9; BiblKral₁: *potácejí se*), *wynalożył* (1 Kor 13,3; BiblKral₁: *vynaložil*). Slovtvornou strukturu kalkují též významové přejímky, mj. *mnóstwo* „zástupy lidí“ (Sk 14,4; BiblKral₁: *množství*), *wykład* „vysvětlení“ (Dn 2,6; *výklad*); *przedłużyc* „zachovat“ (Iz 38,14; BiblKral₁: *prodlít*).

Další lexikální a syntaktické paralely se vyskytují v rámci širších textových závislostí BGd na BiblKral₁, jejichž důvodem je pomáhání si kralickým překladem, ale též využití stejných předloh a pomůcek.²⁶ V sondážním srovnání, které jsem provedl pro potřeby tohoto studia, se ukazují různé druhy této závislosti. K zajímavým translatoricko-redakčním případům patří shody překladových variant uváděných v poznámkách: *Jini*, *Inni* (v jiných prekladech) ale též *H* (Hebrejská bible). Srovnej:

²¹ Jan SZERUDA, *Geneza i charakter Biblii Gdańskiej*, Z problemów reformacji 5, Warszawa 1985, s. 6–8; Tadeusz WOJAK, *Studium o Biblii gdańskiej*, Z problemów reformacji 5, Warszawa 1985, s. 16–19; Mirosław PANTALON, *O trudnych początkach Biblii Gdańskiej*, Myśl Protestancka 3–4, 2002, s. 52–56; viz také Maria SIPAYŁŁO, *W sprawie genezy Biblii Gdańskiej*, Reformacja w Polsce 6, 1934, s. 144–151; Jerzy ŚLIZIŃSKI, *Z działalności literackiej braci czeskich w Polsce (XVI–XVII w.)*, Wrocław 1959, s. 64–85.

²² J. SZERUDA, *Geneza i charakter Biblii Gdańskiej*, s. 7.

²³ *Tamtéž*, s. 8.

²⁴ T. WOJAK, *Studium o Biblii gdańskiej*, s. 24; I. KWILECKA, *Z dziejów przekładu*, s. 157.

²⁵ J. SZERUDA, *Geneza i charakter Biblii Gdańskiej*, s. 10.

²⁶ *Tamtéž*, s. 8.

Gen 3,16b:

„a pod mocí muže tvého bude žádost tvá,“ pozn. r: „H. k muži tvému žádost tvá“ (BiblKral1) – „A wola twa poddana będzie mężowi twemu,“ pozn. g: „H. do niego będzie chuć twoja“ (BGd);

Gen 22,14b:

„Odkudž říká se dodnes: „Na hoře Hospodinově opatří se,“ pozn. n: „Jiní, Hospodin vidín bude“ (BiblKral1) – „stądże po dziś dzień mówią: Na gorze Pańskiej będzie obmyślono^d,“ pozn. d: „H.,Pan będzie widziany“ (BGd);

Lev 14,54:

„Tenť jest zákon o všeliké ráně, malomocenství, ^bpoškrvny černé,“ pozn. b: „Jiní, lišeje“ (BiblKral1) – „Tač jest ustawa o káždej zarazie trądu i plamy czarnej^c,“ pozn. c: „Inni, o liszajach“ (BGd);

Jb 6,7:

„Ach kterýchž se ostýchala dotknouti duše má,^h ty jsou již bolesti vlastní těla mého,“ pozn. h: „Jiní, Ty věci v bídě své mám za pokrm“ (BiblKral1) – „Czego się przed tym niechciała dotknąć dusza moja / to teraz jest^c boleścią ciała mego,“ pozn. c: „Inni, pokarmem“ (BGd).

Najdeme též shody nebo analogie variant z poznámek jedné bible s výrazy použitými v hlavním textu druhé, např.:

Gen 22,14a:

„A nazval Abraham jméno místa toho; Hospodin opatří“ (BiblKral1) – „I nazwał Abraham imię miejsca onego Pan obmyśli^c,“ pozn. c: „Inni, opatrzy“ (BGd);

Dn 2,5b:

„na kusy rozsekáni budete a domové vaši v ^kzáchody obrázení budou,“ pozn. k: „Jiní, hnojisko“ (BiblKral1) – „na sztuki rozsiekani będziecie, a domy wasze w gnojowisko^a obrócone będą,“ pozn. a: „Inni, wychody“ (BGd);

Mt 11,26:

„Jistě Otče, že ti se tak líbiloⁿ před tebou,“ pozn. u: „tobě“ (BiblKral1) – „Zaprawdę Ojczy, tak się upodobałoⁿ tobie,“ pozn. n: „G. przed tobą“ (BGd).

Úlohu kralického překladu jako průvodce nebo rozhodčího ve volbě vět, slov a významů však nejlépe ukazují shodné úseky hlavního textu, např.:

Gen 2,1:

„A tak dokonána jsou nebesa, a země i všecko vojsko jejich.“ (BiblKral1) – „Dokończone są tedy niebiosa i ziemia i wszystko wojsko ich.“ (BGd)

Lev 19,16a:

„Nebudeš choditi jako utrhač v lidu svém“ (BiblKral1) – „Nie będziesz chodził jako obmówca między ludem twoim.“ (BGd)

Jb 6,4:

„Nebo střely Všemohoucího vězí ve mně, jejichž jed vysušil ducha mého, a hrůzy Boží bojují proti mně.“ (BiblKral2) – „Albowiem strzały Wszemcownego tkwią we mnie, których jad wysuszył ducha mego, a strachy Boże walczą przeciwko mnie.“ (BGd)

Iz 38,14b-15:

„Pane, násilí trpím, ó prodlíž mi života. Ale coť mám více mluvíti? I předpověděl mi, i učinil, že živ pobudu mimo všecka léta svá po hořkosti duše své.“ (BiblKral2) – „Panie! Gwałt cierpię, przedłuż mi żywota. Ale cóż mam więcej rzec? Onci mi odpowiedział, i sam uczynił, że żyć będę mimo wszystkie lata swe po gorzkości duszy mojej.“ (BGd)

Ř 3,22:

„Spravedlivost totiž Boží skrže víru Ježíše Krista ke všem a na všechny věřící.“ (BiblKral1) – „Sprawiedliwość, mówię, Boża przez wiarę Jezusa Chrystusa ku wszystkim i na wszystkie wierzące.“ (BGd)

Je zřejmé, že v gdaňském znění se vedle vlivu překladu Kralických odrazila i pro protestantskou komunitu důležitá starší brestská verze, prohlášená jako výchozí text pro původce nové bible. Na mnoha místech byl gdaňský text zasažen také vlivem katolického Wujkova překladu. Volbu, resp. přejímání slov, frazémů a syntaktických prostředků podmiňovala jednak tradice protestantské komunity, jednak starost o zachování význačných rysů polského biblického stylu.²⁷ Kupříkladu, ve znění verše Jb 7,4: „Ukláděli się, tedy mówię: Kiedyż wstanę? a rychło pominie noc? i pełen bywam myślenia aż do świtania“ (BGd) najdeme vrstvu BBrz (*jeślim się ukladł, kiedyż, aż do świtania*) vedle BiblKral1 (*brzo-li, pomine, pln bývám myśleni*). V ukázce Iz 5,11 překlad „Biada tym, którzy rano wstawając, chodzą za pijaństwem, a trwają na niem do wieczora, aż ich wino rozpali!“ (BGd) přejímá velmi podobné formulace obou vzorů, překládá však nad BBrz osobní tvar *wstawacie* BiblKral1 konstrukcí s přechodníkem *ustávajíce*, jmenné spojení BBrz *ku naśladowaniu pijaństwa* nahrazuje větou BiblKral1 *chodí po opilství*, místo slovesa *używają* volí *trwają* (BiblKral1). Ve verši Iz 5,14: „Dlatego rozszerzyło piekło gardło swoje, a rozdarło nad miarę paszczękę swoje, i zstąpią do niego szlachta i pospólstwo jego, i zgiełk jego, i ci, którzy się weselą w niem“ (BGd) lze identifikovat prvky BBrz: *przez miary, paszczękę, szlachcicy, pospólstwo* a BiblKral1: *rozšířilo, hrdlo, rozedřelo, nad*

²⁷ Maria KOSOWSKA, *Biblia w języku polskim II*, Poznań 1968, s. 93; Danuta BIENKOWSKA - Elżbieta UMIŃSKA-TYTON, *Polszczyzna Biblii Gdańskiej na tle XVI-wiecznych przekładów biblijnych*, in: Kwiryna Handke (ed.), *Polszczyzna regionalna Pomorza (Zbiór studiów)* 6, Warszawa 1994, s. 7-15; Stanisław KOZIARA, *Rola Biblii Gdańskiej w kształtowaniu stylowej odrębności polszczyzny biblijnej*, *Mysł Protestancka* 3-4, 2002, s. 69-80.

míru, sstoupí, hluk. Iz 52,6: „Przezoż pozna lud moj imię moje, przezoż pozna, mówię, dnia onego, żem Ja jest ten, który mówię, otom Ja przytomny“ (BGd) má obsahový a větný rámeček podle BBrz (*Przezoż pozna lud moj imię moje, dnia onego, żem ja jest ten, którym mówię*). Z BiblKral₁ se shoduje zdůrazňujícím opakováním (*protoż poznát, pravím*), a poslední větou (*aj, přítomen budu*). Časové vztahy tu však má ve shodě s BWuj (*bo ja sam, którym mówię, owom jest*). Ve fragmentu Lk 16,19–20: „A był niektóry człowiek bogaty, który się obłóczył w szarłat i w bisior, i używał na każdy dzień hojnie. Był też niektóry żebrak, imieniem Łazarz, który leżał u wrót jego owrzodziały“ (BGd) najdeme tradiční prvky společné pro několik překladů (mj. *obłóczył – obłácel, na każdy dzień – na każdy den, nasycon z odrobin – nasycon z drobtów*).²⁸ BBrz zavádí v polské bibli řídký *szarłat*, ale také spojení *używał hojnie* (BWuj, BGd) a adjektivní doplněk *owrzodziały* (BiblKral₁ *vředovitý*, BGd *owrzodziały*). Překlad verše 1Kor 13,3: „I chočbym wynalożył na żywność ubogich wszystkę majątność moję, i chočbym wydał ciało moję, abym był spalony, a miłości bym nie miał, nic mi to nie pomoże“ (BGd) kontaminuje syntagmy *rozdał ubogim* (BBrz) a *vynalożył na pokrmę* (BiblKral₁), zároveň sleduje BWuj (*rozdał na żywność ubogich*), s nímž sdílí i stejně znějící poslední věty (*a miłości bych nie miał, nic mi nie pomoże*).

BBrz, BiblKral a BWuj jako autoritativní překlady biblického textu poskytovaly tedy BGd konkrétní jazyková řešení; činily to jistě mnohem snadněji než další použitá cizojazyčná zpracování. Zároveň Gdaňská bible zdědila na některých místech vedle vlivů bratrské translace i vztah ke starším českým překladům – prostřednictvím BWuj a BLeop (ale i ve shodě s tradičním zněním na mnoha místech BiblKral_{1,2}).

* * *

Závěrem můžeme konstatovat, že ve zkoumání závislosti polských biblí 16. a počátku 17. století na českých překladech se vedle bohemismů proniknuvších z dobového úzu ukazuje vrstva starších vlivů českých textů působících skrze polské překlady. Shody vyplývají ze společných předloh a různojazyčných pomůcek a také z přímého působení novějšího překladu. Vliv české bible v Polsku se během 16. století vyvíjel na jedné straně od pozice jazykového vzoru přes úlohu zdroje stylistické tradice k mechanické translatorské pomůcce (jako zásobárna variantních řešení), na straně druhé k postavení biblistické a konfesní autority, zakládající se hlavně na jejich filologických kvalitách.

Zkratky biblických pramenů

BBrz (Bible brestská) = *Biblia Święta tho jest Księgi Starego i Nowego Zakonu...*, w Brześciu Litewskim, nakładem Mikołaja Radziwiłła, 1563

BBud (Budného bible) = *Biblia. To jest księgi stárego y nowego przymierza...*, [w Nieświeżu], w drukarni Macieja Kawieczynskiego, 1572

BGd (Gdaňská bible) = *BIBLIA Święta. To jest. księgi Starego i Nowego Przymierza...*, We Gdańsku, w drukarni Andrzeja Hunefeldta, 1632

²⁸ BLeop a BiblKral₂ mají zde instrumentál plurálu – *odrobinami, drobty*.

BiblKral₁ (Bible kralická šestidílná) = *Bibli České Díl první až šestý*, přel. kolektiv jednoty bratrské, [Kralice nad Oslavou, tiskárna jednoty bratrské] 1579-1594

BiblKral₂ (Bible kralická jednodílná) = *Bibli svatá ... v nově vytištěná a vydaná*, [Kralice nad Oslavou, tiskárna jednoty bratrské] 1613

BiblMel₂ (Melantrichova bible z r. 1556-1557) = *Bibli Česká. Cum Gratia et Privilegio...*, [Praha, tiskárna Jiřího Melantricha z Aventýna] 1556-1557

BWuj (Wujkova bible) = *Biblia to jest księgi Starego y Nowego Testamentu...*, W Krakowie, w Drukárni Łázárzowey, 1699